

Đura Knežević

DR. JOVAN R. MARJANOVIĆ:
A KÜLDÖTTRENDSZER ÉS A POLITIKAI
KÉPVISELET

(Institut za političke studije fakulteta političkih nauka,
Beograd, 1974.)

Csak olyan szerzőnek sikerülhet ismertté válni egy ilyen témájú könyvvel, aki maga is részt vesz a küldötti viszonyok kialakításában, akinek a tárgykör ismert és közeli. A küldöttrendszerrel elméleti munkával jelentkezni annyit jelent, mint vállalni a legkülönfélébb kockázatokat. Az egyik kockázat az, hogy az időszerűségekre való törekvés hatással lehet a kérdés elméleti megalapozottságára, s a küldöttrendszernek, mint alkotmányos-, politikai- és osztályújdon-ságnak sokoldalú megvilágítására, miközben a szocialista társadalom politikai rendszerének eddigi tapasztalatait is figyelembe kell vennie a szerzőnek. A másik kockázat abból adódik, hogy a könyv a küldöttrendszerrel folytatott viták, a rendszerbeli megoldások keresésének idején jelent meg. Feltételezhető, hogy az olvasó minden, számára tisztázatlan kérdésre a könyvtől vár választ. Biztosra vesszük, hogy a szerző mindezekkel a kockázatokkal tisztában volt, amikor könyvét összeállította, és témáját megválasztotta.

A bevezető részben, amely a politikai képviselettel és annak formáival foglalkozik, a szerző összefoglalja a kérdés genézisét az antik demokráciától a munkásküldöttségekig. Rámutat arra, hogy a politikai életben a képviselet mindenkor azon mércék szerint jött létre, hogy az egyéneknek, vagy csoportoknak lehetővé tegye saját akaratauk és érdekük kifejezését a döntéshozatalban. Ez a képviselet azonban leszűkíti a valódi érdekeket, hiszen azokat favorizálja, akik a politikai képviseleti testületekben vannak, és akik — Arisztotelész állítása szerint — könnyen elkorcsosodhatnak.

A középkori politikai gondolkodás számára jóformán teljesen ismeretlen mind a demokrácia, mind pedig a hatalomra gyakorolt hatás. Az egyházi tanítás szerint ugyanis a hatalom égi eredetű, és az iránta való alázat kötelező. A teológia a hatalomtiszteletet a polgárok és a hívők erényének tekinti.

A politikai tanok történetében számos olyan szerzővel találkozunk, aki azt a tézist vallja, hogy a nép tehetetlen; a politikai életben való részvétele a választásokra korlátozódik, a döntéshozás joga a kiválasztottaké, a rátermett egyéneké és csoportoké. Az elitizmusról alkotott nézetek régi eredetűek, és mint ismeretes, ilyen, vagy olyan változatban minden eddigi rendszerben megjelentek, nem kerülve el a szocialista országokat sem. Véleményünk szerint a szerző ezt nem hangsúlyozta ki eléggé. Az elitizmus elméletét Gaetano Mosca és Pareto Vilfredo alapozta meg, Max Weber és más polgári szociológusok pedig tovább-

fejlesztették. Le kell szögeznünk azt is, hogy funkcionális értelemben az elit fogalmán egyesek felsőbbrendűségét értették mások engedékenysége felett. Ezzel a megállapítással azonban nem szándékozunk eltávolodni a könyv tartalmától, meggyőződésünk azonban, hogy az említett mulasztással a szerző adósa maradt az olvasónak egy szociológiai-politikológiai komponenssel, ami pedig nagyon hasznos lehetett volna a politikai-képviselési mechanizmus fejlődéséről szóló ismeretek kibővítéséhez. Ez a komponens rávilágíthatott volna azokra a tényezőkre is, amelyek kisebb, vagy nagyobb mértékben irányították, vagy akadályozták a reális társadalmi viszonyok kifejezését.

A fejlett polgári társadalom elemzésében a szerző leszögezi, hogy a tömegek nem vettek részt a politikai döntéshozatalban, helyettük a politikai képviselési testületek döntöttek. A szerző jogosan állapítja meg a következőket:

„... a klasszikus politikai képviselés funkciója a monopólium megvédésére korlátozódik, mert a politikai funkciók koncentrációját és e funkciók viselőinek önállóságát feltételezi”, tehát „ennek a társadalomnak a politikai élete terhes a politikai üzérkedésektől és spekulációktól”. (15. oldal)

Ismeretes, hogy Marx mekkora gonddal és körültekintéssel tanulmányozta a párizsi kommun gyakorlatát. Már akkor látta, hogy az alapvető társadalmi közösségek küldöttjei döntően hozzájárulhatnak az embernek a politikai képviselés alóli felszabadításához, és megakadályozhatják a politikai hatalom elidegenítését. A küldöttség elve a klasszikus politikai képviselés fontos behelyettesítőjeként jelentkezik.

A szerző „megszabja” a küldöttrendszer történelmi dimenzióit, és a következőt mondja róla: „a küldöttrendszer átmeneti és váltakozó szakasz a munkásosztálynak a politikai hatalom gyakorlására való politikai-osztályszervezésében, a munkásság osztályakarátának kialakításában és megvalósításában a politikai szerveken keresztül.”

E rendszer megjelenési formái az adott társadalmi állapotoktól függenek, a lényeg azonban az, hogy az említett osztályjelleg mindenkor kifejezésre jut. Ezen az alapon lehetségesek, sőt szükségesek is a transzformációk, a változások és a fejlődés a munkásosztály történelmi küldetésének kiteljesedésében.

A könyv második fejezetében a szerző a küldöttrendszer fogalmával, megjelenésével és fejlődési útjával foglalkozik. Kiemeli, hogy a politikai szóhasználatban a küldöttrendszernek két hagyományos értelmezése van. Az első a közvetett választásra és az ezzel kapcsolatos választási technikára vonatkozik. Rendszerünkben azonban a küldöttrendszer fogalmának egészen más jelentése van.

„Legáltalánosabban mondván, a küldöttrendszer a dolgozók az öngazgatásból eredő jogaik megvalósításának új formája. A küldöttségek és küldöttek nem a klasszikus értelemben vett politikai képviselők, nem olyan egyének és csoportok, amelyekre a választók ráruházták minden döntéshozatali jogukat. Ellenkezőleg: a küldöttrendszerrel ez a jog továbbra is a dolgozóké marad.” (18. oldal.)

A dolgozók ebbéli szerepüket egyszer közvetlenül látják el, mert a küldöttségek képviselik álláspontjukat, máskor pedig ezt közösen, a másokkal való megbeszélés útján teszik, állapítja meg a szerző. Az így elfogadott határozatok a választók politikai akaratának közvetlen kifejezői, ebben nyilvánul meg a leglényegesebb különbség a küldöttrendszer és minden más politikai képviselési rendszer között.

A szerző áttekinti a küldöttválasztás korábbi tapasztalatait, amelyek a mun-

kásmozgalom politikai szervezkedésének kezdetére tehető. Fellelhetők a francia szocialisták a múlt század derekán alkotott munkáiban, de alkalmazták őket az államközi kapcsolatok kiépítésében is. A kérdéskomplexust Lenin is sokban gazdagította, amikor kidolgozta a munkáshatalomnak a küldöttek révén történő létrehozását és gyakorlását (az 1922-es Alkotmány), ez azonban később, a társadalmi viszonyok és intézmények elbürokratizálódásával módosult. A közelmúltból nekünk is vannak hasonló tapasztalataink: a focsai előírások és delegálás.

A harmadik rész címe a klasszikus politikai képviselő és küldöttrendszerünk. A szerző megítélése szerint e két forma szervezési struktúrájában vannak eltérések és hasonlatosságok is. Ha azt kellene eldöntenünk, hogy a kettő közül melyik a demokratikusabb, a válaszhoz kétféleképpen juthatnánk el: „vagy a hasonló elemek összehasonlításával és eltéréseik megállapításával, vagy pedig az eltérő elemek hasonlatosságának a megállapításával.” Mindkét módszerrel ugyanazokhoz a szubjektumokhoz jutunk el: a választókhöz és képviselőikhez. Ebben azonban már megmutatkozik egy lényeges különbség: a képviselőket korábban is a szervezett bázis választotta, mondja a szerző, de nem állt módjában szervezeten ellenőrizni őket, „vagyis nem állt módjában azonosítani akarát képviselőinek álláspontjával...”

A klasszikus politikai képviselő válságáról szóló következő fejezetet a szerző beépítette a politika különféle megszervezéséről és funkciójáról, a politika osztályjellegéről és szerepéről szóló összefoglalóba. Hosszabban elidőzik a parlamentarizmus sajátosságainál és a népi szuverenitás különféle magyarázatainál. Véleményünk szerint mégis jobban el kellett volna mélyülnie a témában, különösen a polgári parlamentarizmus válságát illetően, mert a könyvben ez a tárgykör csupán egyszerű információra szorítkozik.

Csodálkozunk továbbá azon is, hogy ebben a fejezetben nem esik szó a parlamentarizmus és a politikai pártok viszonyáról, amelyek éppen azért jelentek meg a politikai színpadon, hogy kifejezzék az eltérő érdekek harcát, és megkíséreljék azok egyeztetését, természetesen osztályalapon.

A második rész korábbi és új képviselőházi rendszerünket elemzi. A szerző okkal emlékeztet arra, hogy a háború idején és az azt követő években az ország politikáját a kormány irányította, melyet a képviselőház választott. Ezért van azon a véleményen, hogy „igazi képviselőházi rendszerünk” csak 1953-tól van (Alkotmány törvény), még kifejezettebben pedig 1963-tól, amikor megindult az a folyamat, melynek keretében a képviselőház egészen a legmagasabb fórumoktól, öngazgatási szervekké alakult át. Akkor alapozódott meg a közvetlen választásokon és a küldöttségeken nyugvó, új képviselőház elve is.

A szerző megemlíti a társadalmi-politikai közösségek képviselőházai között végbemenő változásokat, melyek a hierarchikus viszonyok és a hatalmi felsőbb-ség megnyilvánulásában jutott kifejezésre. Indokoltan emelte ki az öngazgatási mechanizmus azon szembeötlő fogyatékosait, melyek megkönnyítették az elnöki funkció favorizálását és a „politikai esetek” mozaikjának szerves részeivé váltak. Hisszük azt, hogy a hatalomért folyó harc, a káderpolitika kisajátítása és az ezzel kapcsolatos eszmei-politikai hiányosságok elemzésével hozzájárulhattunk volna az öngazgatási tényezők fogyatékoságainak megoldásához. Valószínű, hogy az ilyen jellegű, alapvető megjelölések nem bolygatták volna meg a könyv tartalmának alapvető kompozícióját és a fejezetek közötti arányokat, ellenben kiemelték volna az egységes, zárómegállapítások szempontjából jelentős, neuralgikus pontokat.

A küldöttrendszer öngazgatási alapjai címmel — a könyv harmadik része a küldöttrendszernek az öngazgatási rendszerbe való bevezetésének motívumaira mutat rá. A munkásosztály érdekeinek sokrétű megnyilvánulását szorgalmazza a küldöttrendszeren keresztül. Ez nem az emberek felett, vagy azokon kívül álló rendszer. Annak az akciónak az alanya és hordozója lesz, amely a parciális érdekek közös érdekévé való átalakításához vezet. Ez a folyamat megvalósíthatja a képviselőházak, mint közigazgatási szervek, öngazgatási szervekké való átalakulását. Ki kell azonban dolgozni az öngazgatási viszonyok és kapcsolatok rendszerét, a társult munka alapszervezeteitől a szövetségi képviselőházig (mely „rendszer” háttérbe szorítja a techno-bürokratikus és más monopolisztikus erőket).

A negyedik részt a küldöttségi jogok és felhatalmazások hordozóinak szentelték. A definíció igen érdekes, mert az öngazgatás és a küldöttség kapcsolatait hangsúlyozza:

„A küldöttség egy szerv, de az öngazgatói társulás része is. Noha egyes funkcióinak végzésében önálló, mint például a küldöttek megválasztása a társadalmi-politikai közösségek képviselőházaiba — alapvető feladatait azonban nem végezheti sikeresen az öngazgatási társulásokkal kiépített szoros kapcsolat nélkül. Tulajdonképpen a feladatokat csakis mint ennek szerves része végezheti el.” (95. oldal)

Ebben a részben kezdődik a gyakorlati jellegű szervezési-módszerbeli kérdések határozottabb taglalása. Mindenekelőtt — hogyan viselkedjen a küldött. A szerző határozott:

„A képviselőház megfelelő tanácsának minden ülése előtt a küldöttnak véleménycserét kellene folytatni küldöttségével. Ettől legalább olyan elvi orientációkat kaphatna, melyek alapján kialakíthatná saját álláspontját meghatározott kérdésekben. A szavazásban és a képviselőház napirendjén szereplő kérdésekkel kapcsolatos álláspont kialakításában, a küldött önálló.” (103. oldal)

Ezáltal tehát a szerző igen határozott, a közvéleményben tapasztalható, a küldöttekre, a küldöttségekre és azok választó egységeire vonatkoznak ingadozásokkal szemben. Emeljünk ki egy leegyszerűsített, de mindenképpen szemléltető véleményt — a küldött gyakorlatilag, de elvileg sem szaladgálhat az ülésekről véleményért saját küldöttségébe, márcsak azért sem, mert nem a képviselőházi határozatokat és döntéseket szállító küldönc. „Ők azért küldöttek — mondja a szerző —, hogy a képviselőház meghatározott tanácsában szót értsenek és tárgyaljanak más társulások küldöttségeivel, illetve ezek a társulások egyeztessék álláspontjaikat a küldöttségeken keresztül.”

Valamivel később a szerző figyelmeztet arra, hogy a küldött egészen más helyzetben van mint a küldöttség. Mivel a képviselőházban közvetlenül szavaz, a küldöttek „legalább eszmei szempontból meghatározott és szabad manőverezésre alkalmas, mozgási terület birtokában kell lenni”. Ezzel elkerülhetetlenül eljutunk a kényszerű és a szabad mandátum dilemmájához, bár a küldöttrendszerben egyik sem a legmegfelelőbb forma a következők miatt:

„A képviselőházak kényszerű-mandátummal való paralizálása olyan végrehajtó szervek és erők kialakulásához vezetne, melyek a társadalom fölé emelkednének, míg a szabad mandátum által a képviselőházak továbbra is a társadalmi érdekek szabad, a munkásosztálytól független magyarázó maradványának.” (110—111. oldal).

Ki kell emelni a szerző azon álláspontját, hogy a küldöttrendszerhez való „végső, finalizált hozzáállás” feltétlenül káros lenne. Szerinte a küldöttrendszer nem lehet más, mint „a közvetlen öngazgatáshoz vezető út, eszköz, s közvetítő forma”. A szerző a küldöttrendszer eredményes tevékenységének tényezői közé sorolja az egységes politikai struktúrát, a fejlett eszmei-politikai tudatot, a demokratikus környezetet és a fejlett politikai kultúrát.

Különösen jelentős az a megállapodás, hogy küldöttnek lenni nem hivatás, főleg nem olyan, melyet karrierista célkitűzések megvalósítására lehetne felhasználni. A szerző leszögezi, hogy szükséges lesz a „küldöttségi kultusz” kialakítására, azon tudat fejlesztése, hogy ez egy megtisztelő feladat, mely egy napon megszűnik, mert másra bízák — azért, hogy senki sem folytathasson elvtelen, haszonleséshez vezető harcot érte.”

Végül a szerző feldolgozza a társadalmi-politikai szervezetek szerepét, a folyamathoz szükséges, szervezett társadalmi tudat kialakításában.

Térjünk vissza ismét ahhoz az összetett feladathoz, amely a könyv megírásakor dr. Marjanović előtt állt —, hogy a küldöttrendszer szerepének és helyének elméleti feldolgozásával, a lehetséges ellenállások és gyakorlati jellegű zavarok bemutatásával eleget tegyen a várakozásnak. A könyv tartalmát elemezve rámutattunk a pozitívumokra, de megjelöltük azokat a témaszűkítések is, melyek miatt a könyv kevesebbet nyújt a lehetségesnél. Említettük, hogy nem taglalta kellően az elitizmust, a parlamentizmus válságát, a politikai tényezők szerepét és a káderkérdés szempontjait. Ezzel nem merül ki a szerző által kidolgozatlan politikai komponensek felsorolása. Megemlíthetnénk azokat a nehézségeket, melyek akkor adódnak, ha öngazgatási alapon nem hangoljuk egybe a hivatásos politikai struktúrák és a küldöttrendszer viszonyait, kapcsolatait. Ez vonatkozik a politikai végrehajtó szervek és az állami apparátus helyzetére is, ugyanis számukra még mindig hozzáférhetőbbek az információforrások, a „politikai döntéshozatal folyamata” — ami, már kezdetben, minden bizonnyal csökkenti a küldöttségi munkamódszer eredményességét.

Az említett megjegyzések és észrevételek ellenére, dr. Marjanović könyve a legjobb időben jelent meg és mindenképpen hozzájárult ahhoz, hogy az olvasók népes tábora jobban megismerhesse a küldöttrendszer öngazgatói lényegét.